অধ্যায় ৪ ঃ প্ৰাচীন অসমৰ সমাজ, অৰ্থনীতি, ধৰ্ম আৰু প্ৰশাসন

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ উদ্দেশ্য
৪.২ পৰিচয়
৪.৩ প্ৰাচীন অসমৰ সমাজ
৪.৪ প্ৰাচীন অসমৰ অৰ্থনীতি
৪.৫ প্ৰাচীন অসমৰ ধৰ্ম
৪.৬ প্ৰাচীন অসমৰ প্ৰশাসন
৪.৭ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলো
৪.৮ প্ৰসংগ পুথি
৪.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৪.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- প্ৰাচীন অসমৰ সামাজিক পৰিস্থিতি ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব,
- প্ৰাচীন অসমত প্ৰচলন থকা অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থাৰ বিৱৰণ দিব পাৰিব,
- প্ৰাচীন অসমৰ প্ৰশাসনীয় ব্যৱস্থা আৰু জনসাধাৰণৰ ধৰ্মীয় জীৱনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

৪.২ পৰিচয়

ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়ত আমি কামৰূপ নামৰ ভূ-খণ্ডত শাসন চলোৱা ৰাজবংশ আৰু ৰজাসকলৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিছিলো। এই অধ্যায়ত আমি প্ৰাচীন অসমত প্ৰচলিত সামাজিক পৰিস্থিতি, অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থা, ধৰ্মীয় প্ৰথা আৰু প্ৰশাসনৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিম। ইয়াত সেই যুগৰ মানুহৰ দৈনন্দিন জীৱনৰ অ-ৰাজনৈতিক দিশসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা হৈছে।

৪.৩ প্ৰাচীন অসমৰ সমাজ

পঞ্চম শতিকাৰ শেষাৰ্ধতআৰম্ভ হোৱা আৰ্য আৰু ব্ৰাহ্মণসকলৰ মিশ্ৰিত প্ৰব্ৰজনে প্ৰাচীন অসমৰ সংস্কৃতি প্ৰভাৱিত কৰিছিল। প্ৰাচীন অসমত জাতিভেদ প্ৰথা ইমান কঠোৰ নাছিল। সমাজ ব্যৱস্থা প্ৰধানকৈ বৰ্ণাশ্ৰম ব্যৱস্থাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গঢ় লৈছিল যদিও ইয়াত বাধ্য-বাধকতা নাছিল। ষষ্ঠ শতিকাৰ সংগৃহিত লিপিত কায়স্থ, কৰণ, লেখক, বৈদ্য, কুম্ভকাৰ, কৈৱৰ্ত

আৰু তন্ত্ৰব্যাস আদি শ্ৰেণীৰ লোকৰ উল্লেখ আছে। লাহে লাহে ক্ষত্ৰিয় আৰু বৈশ্যসকলৰ মাজৰ পাৰ্থক্য নোহোৱা হৈছিল। প্ৰচলিত চাৰিটা বৰ্ণৰ ঠাইত তিনিটা বৰ্ণৰ ধাৰণাই গা কৰি উঠিছিল। পৰৱৰ্তী সময়ত সমাজ প্ৰধানকৈ দুটা ভাগত বিভক্ত হৈ পৰে- ব্ৰাহ্মণ আৰু শূদ্ৰ, ইয়াৰে দ্বিতীয় ভাগটোৰে সকলো অ-ব্ৰাহ্মণক সামৰি লোৱা হৈছিল। যদিও যাগিনীতন্ত্ৰ সমসাময়িক গ্ৰন্থ নাছিল, তথাপিও ইয়াৰ মাজত অসমৰ সামাজিক পৰিস্থিতিৰ বিষয়ে তথ্য লাভ কৰিব পাৰি। ব্ৰাহ্মণসকলে সমাজত এক উচ্চ আসন লাভ কৰিছিল।

পৰিয়াল আছিল সমাজৰ আটাইতকৈ ক্ষুদ্ৰ গোট। যুটীয়া পৰিয়ালৰ ব্যৱস্থাৰ বহুল প্ৰচলন আছিল। বিবাহক অতি পবিত্ৰ সংস্কাৰ বিবেচনা কৰা হৈছিল। বিবাহৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰসমূহ আছিল ব্ৰাহ্ম, প্ৰজাপত্য, দৈৱ, অৰ্শ আৰু অসুৰ।

উচ্চ শ্ৰেণীৰ মহিলাসকলে শিক্ষা লাভৰ সুযোগ লাভ কৰাৰ লগতে তেওঁলোক সামাজিকভাৱে আগৰণুৱা হোৱাটো কামনা কৰা হৈছিল। প্ৰাচীন যুগৰ ভাস্কৰ্যসমূহত মহিলাৰ মূৰ্তিক সাংগীতিক বাদ্য বজাই থকা আৰু নৃত্যৰত অৱস্থাত দেখা পোৱা যায়। ইয়াৰ পৰা বুজা যায় যে মহিলাসকল তেনেকুৱা সৃষ্টিশীল কাৰ্যত লিপ্ত আছিল। পৰ্দা প্ৰথাৰ প্ৰচলন নাছিল আৰু সতী প্ৰথাৰ একমাত্ৰ উদাহৰণ পোৱা যায় ভাস্কৰবৰ্মনৰ এগৰাকী ৰক্ষিতা সতী হোৱা ঘটনাৰ পৰা। ব্ৰাহ্মণসকল আৰু কায়স্থসকলৰ মাজত বাল্যবিবাহৰ প্ৰথা প্ৰচলন আছিল। নিম্নশ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ মাজত বিধৱা বিবাহ আৰু বৰ্ণবৰ্হিভূত বিবাহৰ প্ৰচলন আছিল। বহুবিবাহ প্ৰথাৰ বহুল প্ৰচলন আছিল। প্ৰাচীন লিপিসমূহত নগৰীয়া সুন্দৰী, দৰবাৰী আৰু দেৱদাসী অথবা মন্দিৰত নৃত্য কৰা কন্যাসকলৰ জীৱন বৰ্ণনা কৰা হৈছে। 'তেজপুৰ অনুদান' ত বেশ্যাসকলৰ বিষয়ে উল্লেখ আছে। ৰত্নপালাৰ বৰগাঁও অনুদানত উল্লেখ কৰা অনুসৰি ৰাজধানী চহৰ দুৰ্জয়াত এইসমূহৰ এক বিশেষ স্থান আছিল।

অসমৰ ৰাইজৰ মূল আহাৰ আছিল ভাত। উচ্চ শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ মাজত সু�ৰাপান এক অভ্যাস আছিল। আনহাতে নিম্নশ্ৰেণীৰ লোকে লাওপানী বা চাউলৰ পৰা প্ৰস্তুত কৰা সুৰা গ্ৰহণ কৰিছিল। জনসাধাৰণৰ মাজত পাণ-চূণৰ সৈতে তামোল খোৱাৰ অভ্যাসৰ বহুল প্ৰচলন আছিল ।

প্ৰাচীন অসমৰ লোকসকলে কেনে ধৰণৰ বস্ত্ৰ-অলংকাৰ পৰিধান কৰিছিল তাৰ তথ্য পোৱা যায় বিভিন্ন লিপি, সাহিত্য আৰু ভাস্কৰ্যসমূহৰ পৰা। পুৰুষসকলৰ নিম্নাংশৰ সাজৰ ভিতৰত আছিল ধূতী আৰু উচ্চাংশত পৰিধান কৰা বস্ত্ৰ। বিশেষকৈ উচ্চ শ্ৰেণীৰ লোকসকলে উত্তৰীয় পৰিধান কৰিছিল । সন্মানীয় লোকসকলে পাগুৰী পৰিধান কৰিছিল। মহিলাসকলে শৰীৰৰ উৰ্ধাংশ আৰু নিম্নাংশত দুখন পৃথক বস্ত্ৰ পৰিধান কৰিছিল। মহিলাসকলে কস্তুৰী, কিংকিনি, মুক্তাৰ মালা আদি পৰিধান কৰিছিল। লগতে তেওঁলোকে কুণ্ডল আৰু নূপুৰ ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

প্ৰাচীন অসমৰ লোকসকলে ঊল আৰু কাপোৰ উভয়তে ৰং দিয়াৰ কৌশল জানিছিল। কালিকা পুৰাণত উল্লেখ কৰা অনুসৰি লোকসকলে ধৰ্মীয় কাম-কাজত নীলা আৰু ৰঙা ৰঙৰ বস্ত্ৰ পৰিধান কৰিছিল। অসমৰ পাৰ্বত্য এলেকাৰ জনজাতিসকলৰ মাজত কাপোৰত ৰং দিয়া

প্ৰথাৰ বহুল প্ৰচলন আছিল। জুৱা খেল আছিল ঘৰৰ ভিতৰত খেলা এক জনপ্ৰিয় খেল। চিকাৰ আৰু মাছধৰা কাৰ্য বহুত জনপ্ৰিয় আছিল। মনোৰঞ্জনৰ প্ৰধান আহিলা আছিল নৃত্য আৰু সংগীত।

সেই সময়ৰ সমাজত দুই ধৰণৰ উত্তৰাধিকাৰ প্ৰথা আছিল। জনজাতি অনুসৰি এই প্ৰথাৰ নাম আছিল মিতাক্ষৰ আৰু দয়াভাগ। মিতাক্ষৰ ব্যৱস্থা অনুসৰি এটি শিশুৱে জন্মৰ লগে লগে পৈত্ৰিক সম্পত্তিৰ অধিকাৰ লাভ কৰে। আনহাতে দয়াভাগ প্ৰথাত পিতৃৰ মৃত্যুৰ পিছতহে পুত্ৰই সম্পত্তি দাবী কৰিব পাৰে। হিন্দু বৈদিক নিয়ম অনুসৰি মৃতকৰ সৎকাৰ কৰা হৈছিল। শৰদাহৰ ব্যৱস্থা আছিল। অঞ্চলভেদে বিভিন্ন জনগোষ্ঠীৰ মাজত এই প্ৰথাৰ ভিন্নতা আছিল।

অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ প্ৰাগজ্যোতিষ-কামৰূপৰ সমাজ কি ব্যৱস্থাৰ ওপৰত আধাৰিত আছিল?

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ প্ৰাচীন অসমত প্ৰচলন থকা দুই প্ৰকাৰৰ বিবাহৰ নাম উল্লেখ কৰক।

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ কোন লিপিত বেশ্যাৰ বিষয়ে উল্লেখ আছে?

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ প্ৰাচীন অসমত উচ্চ শ্ৰেণীৰ লোকে উৰ্ধাংশত পৰিধান কৰা বস্ত্ৰবিধৰ নাম কি আছিল?

.....

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ প্ৰাচীন অসমত প্ৰচলিত অন্ত্যেষ্টিক্ৰিয়া প্ৰথাৰ পৰিৱৰ্তনৰ কাৰণ কি আছিল?

.....

৪.৪ প্ৰাচীন অসমৰ অৰ্থনীতি

অসমৰ অৰ্থনীতিৰ মেৰুদণ্ড আছিল ভূমি। ভূমিক জনপদ (গ্ৰামাঞ্চল), পুৰ অথবা নগৰ (মহানগৰ, চহৰ) আৰু বন (অৰণ্যভূমি) ত বিভক্ত কৰা হৈছিল। জনপদক পুনৰ গ্ৰাম অথবা গাঁৱৰ ৰূপত ভাগ কৰা হৈছিল আৰু এইসমূহৰো উপ ভাগ আছিল ক্ষেত্ৰ (কৃষি উপযোগী), খিলা (পৰিত্যক্ত ভূমি), গো-প্ৰা-চৰ ভূমি(পশুধন চৰোৱা স্থান) আৰু ৰাস্তু ভূমি (নিৰ্মিয়মান ক্ষেত্ৰ)। এই সকলোবোৰ ভূমিৰ আৱণ্টন ৰজাই কৰিছিল আৰু ভূমিৰ গৰাকী সত্ব ৰজাৰ ওচৰত আছিল। অৰণ্য, খনি এইবোৰ ৰাষ্ট্ৰৰ সম্পদ আছিল। তেজপুৰ আৰু বৰগাঁও লিপিত ব্যক্তিসকলে ৰাষ্ট্ৰৰ পৰা বাসগৃহ সহ ভূমি, কৃষিক্ষেত্ৰ, তৃণক্ষেত্ৰ আদি লাভ কৰিছিল।

বহু পুৰণি সময়ৰ পৰা ঝুম প্ৰথাৰে কৃষিকাৰ্য সম্পন্ন কৰা হৈছিল। এই প্ৰথাৰ পৰিবৰ্তে হালবাই খেতি কৰা প্ৰথা আৰম্ভহোৱাত পলম হৈছিল। পাৰ্বত্য এলেকাৰ অধিকাংশ জনজাতিয়ে এতিয়াও ঝুম প্ৰথাৰে খেতি কৰে। বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ ধানৰ লগতে ৰাইজে দাইল, সৰিয়হ, কুঁহিয়াৰ

আৰু বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ ফল তথা শাক-পাচলিৰ খেতি কৰিছিল।

কালিকা পুৰাণত বৃহৎ সংখ্যক মূল্যৱান বৃক্ষ যেনে দেৱদাৰু, শাল, চন্দন, অগৰু আদিৰ উল্লেখ আছে। মহাভাৰতত উল্লেখ কৰা অনুসৰি যুধিষ্ঠিৰৰ ৰাজসূয় যজ্ঞৰ সময়ত প্ৰাগজ্যোতিষপুৰৰ ৰজাই বিভিন্ন ধৰণৰ মূল্যবান উপহাৰ প্ৰেৰণ কৰিছিল যিসমূহৰ ভিতৰত আছিল বহুমূলীয়া গহণা, চামৰা, সোণ, চন্দন, ঘৃতকুমাৰীৰ কাঠ আৰু সুগন্ধি দ্ৰব্য। লগতে মাছো প্ৰেৰণ কৰিছিল। কৈৱৰ্ত নামৰ এক বিশেষ সম্প্ৰদায় মাছ ধৰা কাৰ্যৰ সৈতে জড়িত হৈ আছিল।

চহৰসমূহ আছিল বৈদেশিক বাণিজ্যৰ কেন্দ্ৰ। আন্তঃৰাজ্যিক আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় বাণিজ্যৰ কেন্দ্ৰৰূপে পৰিচালিত হৈ চহৰসমূহে অৰ্থনৈতিক ক্ষেত্ৰলৈ অৰিহণা যোগাইছিল। প্ৰাচীন অসমত গুৰুত্বপূৰ্ণ চহৰসমূহ যেনে হাৰুপেশ্বৰা, দুৰ্জয়া, কামৰূপানগৰ আৰু প্ৰাগজ্যোতিষপুৰত আহল-বহল পথৰ ব্যৱস্থা আছিল আৰু ৰজা আৰু বিষয়া-সামন্তসকলে হাতীৰ পিঠিত উঠি এই পথেৰে অহা-যোৱা কৰিছিল। তেজপুৰ অনুদানত আহল-বহল পথৰ ব্যৱস্থা থকাৰ কথা উল্লেখ আছে আৰু এইসমূহেৰে বাণিজ্যৰ সামগ্ৰী বৃহৎ চহৰসমূহলৈ অনা হৈছিল।

নদীপথসমূহকো পৰিবহন আৰু বাণিজ্যিক কাম-কাজত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। ব্ৰহ্মপুত্ৰ আৰু গংগা নদীপথেৰে প্ৰধানকৈ চুবুৰীয়া ৰাজ্যসমূহৰ সৈতে বাণিজ্য কৰা হৈছিল। প্ৰাচীন অসমৰ বাণিজ্যিক সম্পৰ্ক প্ৰধানকৈ আছিল চুবুৰীয়া ৰাজ্যসমূহৰ লগতে শ্ৰীলংকা, ম্যানমাৰ(বাৰ্মা), চীন আৰু তিব্বতৰ দৰে বিদেশী ৰাষ্ট্ৰসমূহৰ সৈতে। বাণিজ্যৰ মূল সামগ্ৰীসমূহ আছিল ৰেচম, ৰেচমী কাপোৰ, লা, ঘৃতকুমাৰী কাঠ, কস্তুৰী, সোণ, হাতী দাঁত আদি। সকলো ধৰণৰ বাণিজ্য বিনিময় প্ৰথাৰে কৰা হৈছিল। হৰজৰবৰ্মনৰ তেজপুৰ শিলালিপিত উল্লেখ থকা অনুসৰি কৰ-কাটল আদায় আৰু সৰু-সুৰা কিনা-বেচাৰ বাবে কড়িৰ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

সোণ পৰিষ্কাৰ কৰা আৰু গহণা প্ৰস্তুতকৰণ সেই যুগৰ অন্যতম বৃত্তি আছিল বুলি ধাৰণা কৰিব পাৰি। অসমৰ বহুতো নৈৰ বুকুত প্ৰচুৰ পৰিমাণে সোণ পোৱা গৈছিল।

তেজপুৰ লিপিত উল্লেখ থকা অনুসৰি লৌহিত্য-সিন্ধুয়ে কৈলাশ পৰ্বতত থকা সোণৰ বৃহৎ টুকুৰাৰ পৰা সোণৰ চেকুৰা কঢ়িয়াই আনিছিল।

তবকা ট-ই-নাছিৰিত সোণ আৰু ৰূপৰ বহু সংখ্যক ছবিৰ লগতে গঢ়িত সোণৰ এক বৃহৎ ছবিও উল্লেখ আছে। ৰত্নপালৰ বৰগাঁও শিলালিপিত তেওঁৰ সাম্ৰাজ্যত তামৰ বৃহৎ খনি থকাৰ কথা জানিব পৰা যায় আৰু এই খনিৰ পৰা তেওঁৰ যথেষ্ট উপাৰ্জন হৈছিল। বৃহৎ সংখ্যক ভাস্কৰ্য আৰু স্থাপত্যৰ অৱশেষৰ নিদৰ্শনৰ পৰা সেই সময়ত শিলৰ মিস্ত্ৰী আৰু শিলৰ শিল্পীৰ অৱস্থিতিৰ বিষয়ে জানিব পৰা যায়। সেইদৰে আন একাংশ লোকে হাতীৰ দাঁতত ধাতুৰ কাম আৰু শিলৰ বুকুত কাম কৰি জীৱিকা নিৰ্বাহ কৰিছিল।

বিভিন্ন ধৰণৰ সৰু-সুৰা কাম যেনে ইটা নিৰ্মাণ, বাঢ়ৈৰ কাম, হাতী দাঁতৰ পৰা সামগ্ৰী নিৰ্মাণ, শংখ আৰু বেতৰ সামগ্ৰী নিৰ্মাণ আছিল সেই যুগৰ মানুহৰ আন আন বৃত্তি। প্ৰাচীন অসমৰ বাঢ়ৈসকল আছিল সুনিপুণ শিল্পী। অসমত নিৰ্মিত হাতী দাঁত আৰু শংখৰ সামগ্ৰীৰ চাহিদা কামৰূপ সাম্ৰাজ্যৰ ভিতৰে-বাহিৰে সমান আছিল। আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উৎপাদিত সামগ্ৰী

আছিল বাঁহ। লিখনিসমূহত উল্লেখ কৰা অনুসৰি আৱণ্টিত ভূমিৰ চাৰিসীমাৰ চিহ্ন নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ বাঁহৰ অৰণ্য ৰোপণ কৰা হৈছিল। লগতে প্ৰাচীন লিখনিসমূহত উল্লেখ থকা অনুসৰি গাঁওসমূহত কুমাৰ শিল্পৰ স্থান অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল। হৰ্ষচৰিতত চামৰাৰ কাম কৰা লোক আৰু সুৰা প্ৰস্তুতকাৰীৰ বিষয়ে উল্লেখ আছে। অসমৰ বনাঞ্চলৰ পৰা কিচ মিচ, সুগন্ধি কাঠ আদি দেশৰ লগতে বিদেশলৈ ৰপ্তানি হৈছিল। প্ৰাগজ্যোতিষত ৰঙা চন্দনৰ উৎপাদন হৈছিল। লগতে অসমত প্ৰচুৰ পৰিমাণে অগৰু পোৱা গৈছিল। অসমত কস্তুৰী প্ৰস্তুত হৈছিল ।

প্ৰাচীন অসমৰ লোকসকলে কাপোৰত ৰং দিয়া কলাও আয়ত্ব কৰিছিল। লা, নীল আৰু আন সামগ্ৰীৰে কাপোৰত ৰং দিয়া হৈছিল। লা প্ৰস্তুতিৰ সংস্কৃতি আছিল প্ৰাচীন অসমৰ লোকসকলৰ বিশেষত্ব। প্ৰাচীন লিখনিসমূহত তন্তুব্যাস নামৰ এক বিশেষ দক্ষ শ্ৰেণীৰ তাঁতীৰ বিষয়েও উল্লেখ কৰা হৈছে। অসমৰ ৰাইজে পলু পুহি বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ ৰেচমৰ কাপোৰ প্ৰস্তুত কৰা কলাও জানিছিল। হৰ্ষচৰিতত তিনিবিধ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ ৰেচমৰ কাপোৰৰ উল্লেখ আছে।

অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক ঃ

(ক) ..... সকল মাছ ধৰা কাৰ্যৰ সৈতে জড়িত আছিল।

(খ) .....ৰ পৰা মূল্য আদায়ৰ বাবে কড়িৰ ব্যৱহাৰৰ কথা জনা যায়।

(গ) ..... ত তিনিবিধ ৰেচমৰ কাপোৰৰ উল্লেখ আছে।

(ঘ) ৰত্নপালৰ.....ত তামৰ খনিৰ বিষয়ে উল্লেখ আছে।

(ঙ) ..... আছিল প্ৰাচীন অসমৰ অৰ্থনৈতিক জীৱনৰ মেৰুদণ্ড।

৪.৫ প্ৰাচীন অসমৰ ধৰ্ম

প্ৰাগজ্যোতিষত আৰ্যসকলৰ আগমন, ব্ৰাহ্মণ্য প্ৰভাৱ, বৈদিক নিয়মৰ প্ৰভাৱৰ পূৰ্বে প্ৰাচীন লোকসকলে পূৰ্বপুৰুষৰ পূজা, উৰ্ৰৰতা আৰাধনা আদি অনুসৰণ কৰিছিল। প্ৰাচীন অসমত বৈদিক সংস্কৃতি মহীয়ান হৈছিল অনা আৰ্যসকলৰ ধৰ্মীয় প্ৰবাদ আৰু ৰীতি-নীতিৰ সংমিশ্ৰণত।

ব্ৰাহ্মণসকলে প্ৰচলন কৰা ধৰ্ম আছিল ব্ৰাহ্মণ্য। অসমৰ ৰজাসকলে তাম্ৰলিপিত ৰাজহ মুক্ত ভূমি আৱণ্টন দি অসমৰ মাটিত নিগাজী হ'বলৈ ব্ৰাহ্মণসকলক আমন্ত্ৰণ জনাইছিল। এই ব্ৰাহ্মণসকল বিভিন্ন গোত্ৰৰ আছিল। ব্ৰাহ্মণসকলে বিভিন্ন বেদ অধ্যয়ন কৰিছিল, ৰীতি-নীতি পালন কৰিছিল আৰু বহু পৌৰাণিক দেৱ-দেৱীক আৰাধনা কৰিছিল। ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতাত পঞ্চম শতিকাত প্ৰাচীন অসমত ব্ৰাহ্মণ্যবাদী হিন্দু ধৰ্মই নতুন মাত্ৰা লাভ কৰিছিল। ব্ৰত, দান আদি আছিল ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ। অনা আৰ্যসকলৰ সংস্কৃতিৰ প্ৰভাৱৰ বাবে ব্ৰাহ্মণ্য ধৰ্মত কেতবোৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ বিকাশ সাধন হৈছিল। ধৰ্মীয় প্ৰথাত বহু দেৱ-দেৱীৰ পূজা-অৰ্চনাই গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান দখল কৰিছিল। ফলত ইয়াৰ বিশেষ ৰীতি-নীতি আৰু ধৰ্মীয় বিশ্বাস গঢ়ি উঠিছিল।

প্ৰাচীন কামৰূপত প্ৰচলিত আটাইতকৈ পুৰণি ধৰ্ম আছিল শৈৱ। শাসনাধিষ্ঠিত বংশসমূহৰ ওপৰত এই ধৰ্মৰ প্ৰভাৱ সৰ্বাধিক আছিল। কালিকা পুৰাণত অসমৰ শৈৱসকলৰ কেইবাটাও ভাগৰ বিষয়ে উল্লেখ আছে- যেনে কালিকা আৰু পাশুপত্য। ষোড়শ শতিকাৰ যোগিনী তন্ত্ৰত শিৱ আৰু শক্তিৰ আৰাধনা কৰা শৈৱ ধৰ্মৰ আন দুটা ভাগৰ কথা জনা যায় সেইকেইটা হৈছে কৌল আৰু অৱধূত। আদিবাসী আৰু আৰ্য উভয় সম্প্ৰদায়ৰে মাজত শিৱ অতি জনপ্ৰিয় দেৱতা আছিল। হেতুকা চুলিন (শৈৱ)ৰ ভগ্নপ্ৰায় মন্দিৰটো ৰজা বনমালা বৰ্মনে মেৰামতি কৰিছিল। গছতল লিপিত উল্লেখ কৰা অনুসৰি ৰজা ইন্দ্ৰপালে বগা মাৰ্বলেৰে নিৰ্মিত বহুসংখ্যক শিৱ মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰিছিল। প্ৰাচীন অসমত প্ৰচলিত শৈৱধৰ্মৰ এক উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য আছিল দেৱদাসী প্ৰথা।

শক্তিবাদত নাৰী শক্তিক সৰ্বোচ্ছ আসনত ৰাখি আৰাধনা কৰা হয়। এই দেৱীৰ অনেক ৰূপ, দেৱী দূৰ্গা, কালী, কালিকা, কামাখ্যা, তাৰা আদি। কালিকা পুৰাণত বহুকেইখন শক্তিস্থলৰ উল্লেখ আছে আৰু ইয়াৰ ভিতৰত আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল শদিয়াৰ তাম্ৰেশ্বৰী মন্দিৰ য'ত কেচাঁইখইতী গোঁসানীক আৰাধনা কৰা হৈছিল। নৰবলি আৰু পশুবলিৰে ইয়াত দেৱীক আৰাধনা কৰা হৈছিল। তন্ত্ৰ আৰু পুৰাণত এই দেৱীক দিক্কৰবাসিনী নামেৰে জনা যায়।

মাকণ্ডেয় পুৰাণত উল্লেখ থকা অনুসৰি প্ৰাচীন অসমত সূৰ্য আৰাধনা অথবা সূৰ্যক ভগৱান ৰূপে পূজা কৰাৰ উল্লেখ আছে। ৰজা ৰাজ্যবৰ্ধনে নিজৰ যৌৱন ধৰি ৰাখিবলৈ সূৰ্য আৰাধনা কৰিছিল। ব্ৰাহ্মণ্যবাদী আন আন দেৱসকলৰ ভিতৰত সূৰ্য আৰাধনাই এক বিশেষ স্থান দখল কৰিছিল। কালিকা পুৰাণত সূৰ্য ভগৱানৰ আৰাধনাৰ প্ৰসংগ সন্নিবিষ্ট আছে, ইয়াত উল্লেখ থকা অনুসৰি ৰবিক্ষেত্ৰ ৰূপে তত্ব পাহাৰত সূৰ্য আৰাধনা হৈছিল আৰু এই পাহাৰকে বৰ্তমান শ্ৰীসূৰ্য পাহাৰ বুলি জনা যায়। গৃহ সূত্ৰ অনুসৰি প্ৰাগজ্যোতিষ আছিল সূৰ্য আৰাধনাৰ কেন্দ্ৰস্থল। তাৰানাথৰ মতে বৌদ্ধধৰ্মৰ প্ৰচলনৰ পূৰ্বে কামৰূপৰ লোকসকলে সূৰ্য উপাসনা কৰিছিল।

বহু পুৰণি সময়ৰ পৰা বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰচলন কামৰূপত আছিল। প্ৰাগজ্যোতিষ দীৰ্ঘ সময়ৰ পৰা বিষ্ণু আৰাধনাৰ সৈতে জড়িত আছিল। বিষ্ণুৰ বৰাহ অৱতাৰৰ পৰা নৰকৰ পূৰ্বপুৰুষৰ জন্ম হোৱা বুলি প্ৰবাদ আছে। বৰগনা লিখনিত ৰজা ভূতিবৰ্মনক পৰম-দেৱতা-পৰমভগৱত বুলি জনা যায়।

হিউৱেন চাঙৰ ভ্ৰমণৰ পূৰ্বে প্ৰাচীন অসমত বৌদ্ধধৰ্মৰ প্ৰচলন আছিল। তাৰানাথৰ মতে কামৰূপত বৌদ্ধধৰ্মৰ প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল ধিতিকাই। ৰাজতৰংগিনীত কল্হানে উল্লেখ কৰা অনুসৰি কাশ্মীৰৰ ৰজা মেঘবাহনৰ পত্নী তথা কামৰূপৰ জীয়ৰীয়ে নিজৰ পিতৃৰ দৰবাৰৰ পৰা এগৰাকী বৌদ্ধ ভিক্ষুক কাশ্মীৰলৈ লগত লৈ গৈছিল আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা সেই সময়ত বৌদ্ধ ধৰ্মৰ প্ৰচলনৰ কথা জানিব পৰা যায়।

এইসমূহ প্ৰধান ধৰ্মৰ লগতে গণেশ, কাৰ্তিক, ইন্দ্ৰ, অগ্নি, কুবেৰ আৰু মনসা উপাসনাৰ মাধ্যমত সেই সময়ত ধৰ্মৰ আন কেতবোৰ উপশাখা দেখিবলৈ পোৱা যায়। এইসমূহ ধৰ্মৰ বিস্তৃত তথ্য উপলব্ধ নহয়। শাসকসকলে বৈদিক ধৰ্ম আৰু সংস্কৃতিৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল।

এই সমূহ ধৰ্মীয় বিশ্বাসৰ মাজত কোনো ধৰণৰ পাৰস্পৰিক বিবাদ থকা দেখা নাযায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

তলৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিয়ক

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ শৈৱবাদৰ কৌল আৰু অৱধূত বিভাজনৰ বিষয়ে কোন লিখনিত উল্লেখ আছে?

.....

প্ৰশ্ন নং ৮ ঃ শদিয়াৰ তাম্ৰেশ্বৰী মন্দিৰৰ বিষয়ে কোন লিখনিত উল্লেখ আছে?

.....

প্ৰশ্ন নং ৯ ঃ কাৰ মতে বৌদ্ধধৰ্মৰ প্ৰচলনৰ পূৰ্বে কামৰূপৰ লোকসকল সূৰ্য উপাসক আছিল?

.....

প্ৰশ্ন নং ১০ ঃ কি লিখনিত প্ৰাগজ্যোতিষক সূৰ্য উপাসনাৰ কেন্দ্ৰ বুলি উল্লেখ কৰা হৈছে?

.....

৪.৬ প্ৰাচীন অসমৰ প্ৰশাসন

সমসাময়িক ভাৰতত প্ৰচলিত সাধাৰণ ধৰনৰ ব্যৱস্থাৰে অসমতো প্ৰশাসন যন্ত্ৰ পৰিচালিত হৈছিল। প্ৰাচীন অসমত ৰাজতন্ত্ৰৰ প্ৰচলন আছিল। প্ৰশাসনৰ মুৰব্বীৰূপে ৰজাই ৰাষ্ট্ৰৰ শাসন পৰিচালনা কৰিছিল। ৰজাক মুখ্যৰূপে ৰাজাধিৰাজ আখ্যা দিয়া হৈছিল। প্ৰাচীন অসমৰ শাসকসকলে নিজকে ঐশ্বৰিক ধাৰণাৰ সৈতে সংযুক্ত কৰিছিল। তেওঁলোকে আনকি নিজকে বহুসময়ত ভগৱানৰ সৈতেও তুলনা কৰিছিল।

আইন ব্যৱস্থাৰ সুপৰিচালনালৈ লক্ষ্য কৰি ৰাষ্ট্ৰপ্ৰধান ৰূপে ৰজাই শাসন ব্যৱস্থাৰ সুচাৰুৰূপ পৰিচালনাৰ প্ৰতি দৃষ্টি ৰাখিছিল। তেওঁলোকে ব্ৰাহ্মণসকলক ভূমি দান কৰিছিল, বিদ্বানসকলক উৎসাহ যোগাইছিল আৰু বিভিন্ন কলা আৰু হস্তশিল্পৰ উন্নীতকৰণৰ পদক্ষেপ লৈছিল।

প্ৰশাসন পৰিচালনা কৰিবলৈ ৰজাই একশ্ৰেণীৰ মন্ত্ৰী নিয়োগ কৰিছিল। কালিকা পুৰাণৰ মতে ৰজাই বিদ্বান আৰু জ্ঞানী ব্ৰাহ্মণক মন্ত্ৰী ৰূপে নিযুক্তি দিব লাগে আৰু কমৌলি অনুদানৰ মতে এই পদৱীসমূহ সাধাৰণতে ব্ৰাহ্মণসকলে দখল কৰি উত্তৰাধিকাৰ সূত্ৰে ভোগ কৰিছিল। লিখনিসমূহত মন্ত্ৰীসকলক মন্ত্ৰীন, অমাত্য আৰু সচিব ৰূপে উল্লেখ কৰা হৈছে। এক বিশেষ শ্ৰেণীৰ বিষয়াই ৰজাক দায়িত্ব পালনত সহায় কৰিছিল আৰু এইসকলৰ ভিতৰত উল্লেখযোগ্য হৈছে ৰাজগুৰু, ভেষজ, মহাদ্বাৰপতি, মহাপ্ৰতিহাৰ আদি। বাৰ্তা কঢ়িয়াই নিবলৈ বিভিন্ন শ্ৰেণীৰ দূত আছিল আৰু এইসকলে এঠাইৰ পৰা আন ঠাইলৈ বাৰ্তা অনা-নিয়া কৰাৰ লগতে শান্তিৰ বাহক ৰূপে কাৰ্য কৰিছিল। আনহাতে লেখকসকলে প্ৰশাসনীয় বিষয় আৰু কাৰ্যাৱলী লিপিবদ্ধ

কৰি গৈছিল।

সাম্ৰাজ্যক কেইবাটাও ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছিল যেনে ভুক্তি, মণ্ডল, বিষয়া, পুৰ আৰু অগ্ৰহাৰ। স্থানীয় গোটবোৰে অৱশ্যে ইমান স্বায়ত্ব শাসনৰ অধিকাৰ পোৱা নাছিল। ভুক্তিসমূহ আছিল সৰ্ববৃহৎ প্ৰশাসনীয় বিভাজন। আধুনিক জিলাৰ দৃষ্টিত সেই সময়ত বহুতো বিষয় আছিল। ইয়াৰ তলত আছিল পুৰ যি আছিল চহৰ। আনহাতে কেইবাখনো গাওঁ লগ হৈ অগ্ৰহাৰ গঠন হৈছিল।

প্ৰাচীন অসমৰ লিখনিসমূহৰ পৰা লক্ষ্য কৰিব পাৰি যে ন্যায় হিন্দু ন্যায় গ্ৰন্থ মতে প্ৰদান কৰা হৈছিল। ৰাজধানী আৰু স্থানীয় প্ৰশাসনীয় গোটসমূহত ন্যায়ৰ বাবে আদালত থকাৰ কথা জানিব পৰা যায়। কেতবোৰ বিষয়া যেনে ন্যায়কৰ্ণিকা, ব্যৱহাৰিকা, কায়স্থ, দণ্ডিকা, দণ্ডপছিক আদিয়ে ন্যায় প্ৰদানৰ কাম কৰিছিল। লিপিসমূহত আমি দুই ধৰণৰ আৰক্ষী বিষয়াৰ নাম উল্লেখ কৰা দেখিছো আৰু এয়া হৈছে চৌৰধাৰণিকা আৰু চট-ভাটা। অপৰাধীক কেনে ধৰণৰ শাস্তি প্ৰদান কৰা হৈছিল সেই বিষয়ে জানিব পৰা নগৈছিল যদিও জৰিমনা বিহাৰ কথা জানিব পৰা যায়। প্ৰাচীন অসমত শাসকসকলে এক কাৰ্যকৰী ৰাজহ প্ৰশাসন পৰিচালনা কৰিছিল। অৱশ্যে ৰাজহৰ প্ৰধান উৎস আছিল ভূমিৰ পৰা সংগৃহীত কৰ। কৰ আৰু উপকৰ নামেৰে ইয়াক জনা গৈছিল আৰু উপকৰসমূহ কৃষকৰ পৰা নগদ ধন অথবা শ্ৰমৰ ৰূপত আদায় কৰা হৈছিল। কৃষকসকলৰ পৰা বিশেষ সময়ত উপৰিকৰ আৰু উৎক্ষেতনা নামৰ বিশেষ কৰো আদায় কৰা হৈছিল। ইয়াৰ লগতে নিয়মীয়া আৰু অনিয়মীয়া সামৰিক আৰু আৰক্ষী বাহিনীৰ আগমনৰ সময়ত চট-ভাট-প্ৰৱেশন সংগ্ৰহ কৰা হৈছিল। বাণিজ্যিক কৰৰ ভিতৰত শুল্ক বিভাগৰ কৰ আদিক অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছিল। ভূমিৰ কৰ সংগ্ৰহৰ বাবে গাওঁসমূহক ১২খন অথবা তাতোকৈ কম গাঁৱৰ সমষ্টিত ভাগ কৰা হৈছিল।

ৰাজহ সংগ্ৰহৰ বাবে থকা প্ৰশাসনত আছিল দত্তকৰপুৰ্ণ (কৰ সংগ্ৰহকাৰী), উপৰিকা (উপৰিকৰ সংগ্ৰহৰ দায়িত্বত থকা বিষয়া), উৎক্ষেতিকা (উৎক্ষেতনা কৰ সংগ্ৰহৰ দায়িত্বত থকা বিষয়া) আদি। স্থানীয় প্ৰশাসনীয় গোটৰ মুৰব্বীৰ দ্বাৰাও ভূমি ৰাজহ সংগ্ৰহ কৰা হৈছিল। লগতে ক্লাৰ্ক, হিচাপৰক্ষী বিষয়া আৰু আন বিষয়াৰ ব্যৱস্থা ৰাজহ বিভাগত আছিল। ব্ৰাহ্মণসকলক দান দিয়া ভূমিক কোৱা হৈছিল ব্ৰহ্মদয়া ভূমি আৱণ্টন আৰু এই ভূমি সম্পূৰ্ণৰূপে কৰ মুক্ত আৰু ভোক্তাসকলে নিৰ্ভয়ে সেই ভূমি ভোগ কৰিব পাৰিছিল। মন্দিৰ আৰু অন্যান্য ধৰ্মীয় অনুষ্ঠানকো ভূমি দান দিয়া হৈছিল আৰু ইয়াক কোৱা হৈছিল ধৰ্মোত্তৰা আৰু দেৱোত্তৰা ভূমি আৱণ্টন। ভূমি আৱণ্টনৰ সকলো নথি-পত্ৰ অধিকৰণৰ নথি জমা ৰখা কাৰ্যালয়ত কাৰনিকা(নথি-পত্ৰৰ পঞ্জীয়ক)ৰ ওচৰত জমা ৰখা হৈছিল।

সেনা পৰিচালনাৰ ক্ষেত্ৰত ৰজাক সহযোগিতা কৰিছিল যুদ্ধ মন্ত্ৰীয়ে। তেওঁৰ অধীনত আছিল এজন মহাসেনাপতি আৰু ইয়াৰ পিছত একাদিক্ৰমে সেনাধ্যক্ষ, বলাধ্যক্ষ আদি । যুদ্ধৰ সময়ত ৰজাক নিজৰ নিজৰ সেনাসহবহুতো স্থানীয় নেতাইও সহায় কৰিছিল। পৰম্পৰাগতভাৱে সেনাৰ চাৰিটা ভাগ আছিল সেইকেইটা হৈছে পদবাহিনী, অশ্ববাহিনী, গজবাহিনী আৰু নদীৰ বুকুৱেদি সেনা অনা নিয়া কৰা জাহাজ। ব্ৰাহ্মণকে ধৰি সকলো শ্ৰেণীৰ লোককে সেনাবাহিনীত মকৰল কৰা হৈছিল। স্থাপত্যৰ অৱশেষ আৰু সাহিত্যিক নিদৰ্শনৰ পৰা প্ৰাচীন অসমত বহুসংখ্যক দুৰ্গ থকাৰ কথা জানিব পৰা যায়। প্ৰাচীন যুগৰ দুৰ্গ আৰু শিবিৰৰ প্ৰকৃত অৱশেষ পোৱা যায় গুৱাহাটী, ডিমাপুৰ, বিশ্বনাথ, নুমলীগঢ়, তেজপুৰ আৰু শদিয়াত।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১১ ঃ তলত দিয়াবোৰ মিলাওক ঃ

(ক) দত্তকর্ণপুর্ণা ..... চহৰ।

(খ) চট-ভাট ..... সেনাধ্যক্ষ।

(গ) পুৰা .....কৰ সংগ্রহকাৰী।

(ঘ) মহাসেনাপতি ..... আৰক্ষী বিষয়া।

৪.৭ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলো

এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- প্রাচীন অসমৰ লোকসকলৰ সামাজিক জীৱনৰ বৈচিত্র্যপূর্ণ দিশসমূহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিলে।
- প্রাচীন অসমৰ অর্থনীতিৰ বিষয়ে এটা ধাৰণা লাভ কৰিব পাৰিলে।
- প্রাচীন অসমত প্রচলিত থকা বিভিন্ন ধর্মৰ ধাৰাৰ বিষয়ে স্পষ্ট আৰু সৰস ধাৰণা লাভ কৰিব পাৰিলে।
- প্রাচীন অসমত প্রচলিত প্রশাসনৰ বিভিন্ন দিশৰ বিষয়ে খৰচি মাৰি আলোচনা কৰিবলৈ বিভিন্ন তথ্য আৰু সমল লাভ কৰ্ব্বি পাৰিলে।

৪.৮ প্রসংগ পুথি

1) Barpujari, H.K. (2003): *The Comprehensive History of Assam,* Vol. I, II 2nd edn, Publication Board Assam, Guwahati.
2) Baruah, S.L., (1996): *A Comprehensive History of Assam,* Munshiram Manoharlal, Delhi.
3) Bhuyan, A.C., (1999): *Political History Assam,* Publication Board Assam, Vol. I, II 2nd edn, Guwahati.
4) Choudhury, P.C., (1959): *The History of Civilization of the people of Assam to the 12m century A.D.*

৪.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বর্ণাশ্রমধর্ম।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ব্রাহ্ম, প্রজাপত্য, দৈৱ, অর্শ আৰু অসুৰ।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ তেজপুৰ লিপি।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ উত্তৰীয়।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বৈদিক হিন্দু ধর্মৰ প্রভাৱ।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) কৈৱৰ্ত।

খ) হৰ্জৰ তেজপুৰ শিলালিপি।

গ) হৰ্ষচৰিত।

ঘ) ৰত্নপালৰ বৰগাওঁ শিলালিপি।

ঙ) ভূমি।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ যোনীতন্ত্ৰ।

৮ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ কালিকা পুৰাণ।

৯ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ তাৰানাথ।

১০ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ কালিকা পুৰাণ।

১১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ

ক)	দত্তকৰ্ণপূৰ্ণ	.....	কৰ সংগ্ৰহকাৰী।
খ)	চট-ভাট	.....	আৰক্ষী বিষয়া।
গ)	পুৰা	.....	চহৰ।
ঘ)	মহাসেনাপতি	.....	সেনাধ্যক্ষ।

৪.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

অতি চমু প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ কৰ কি?

প্ৰশ্ন ২ ঃ শুল্ক কি?

প্ৰশ্ন ৩ ঃ ভেষজ কোন?

চমু প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ প্ৰাচীন অসমত প্ৰচলিত উত্তৰাধিকাৰ প্ৰথাৰ নাম কি আছিল?

প্ৰশ্ন ২ ঃ *বৰ্ণাশ্ৰমধৰ্ম* বুলিলে কি বুজে?

প্ৰশ্ন ৩ ঃ তন্তুব্যাস কোন?

প্ৰশ্ন ৪ ঃ প্ৰাচীন অসমৰ কেইখনমান চহৰৰ নাম উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ কেতবোৰ বিশেষ ভূ-খণ্ডক ৰাজহ অথবা কৰৰ পৰা মুক্ত কৰি দিয়া হৈছিল। নাম উল্লেখ কৰা।

ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ৩০০-৫০০টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ প্ৰাচীন অসমীয়া সমাজত নাৰীৰ স্থান ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ প্ৰাচীন অসমত ব্যৱসায়-বাণিজ্যৰ ব্যৱস্থা ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ প্ৰাচীন অসমত শক্তি পূজাৰ উত্থান ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ প্ৰাচীন অসমৰ প্ৰশাসনীয় ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***